ISSN: 2146-782X

# NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

# NEVŞEHİR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt 1, Sayı 1, Temmuz - Aralık 2011
Volume 1, Number 1, July - December 2011

**ISSN: 2146-782X**

**Nevşehir Üniversitesi**
**Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**

**Amaç ve Kapsam:** Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda iki kez yayımlanmaktadır.

**Telif Hakkı:** Dergide yayımlandıktan sonra, yayımlanan yazıların telif hakkı Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aittir. Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan hiçbir materyal herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

**Editör Yazışma ve Abonelik Adresi**
Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, 2000 Evler Mah. Zübeyde Hanım Cad. 50300 Nevşehir, TÜRKİYE
Tel:+90 384 2281000 Faks:+90 384 2281039
**e-posta**: sbedergi@nevsehir.edu.tr

**Nevşchir University**
**Journal of Social Sciences**

**Aim and Scope:** The aim of Nevşehir University Journal of Social Sciences is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow devclopments in the fields of social science and to creatc Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir University Journal of Social Sciences is an international double blind peer-reviewcd journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behavior, Entrepreneurship, Economics, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish and English.

Nevşehir University Journal of Social Sciences is published twice a year and is an international peer-reviewed journal.

**Copyright:** After publication, the copyrights of articles belong to Nevşehir University-Graduate School of Social Sciences. No material published in this journal may be reproduced, stored, transmitted or disseminated in any forms or by any means without obtaining written permission from Nevşehir University-Graduate School of Social Sciences. Legal and scientific responsibility for articles belongs to the authors themselves.

**Editorial Correspondence and Subscription Address**
Nevşehir University, Graduate School of Social Sciences, 2000 Evler Mah. Zübeyde Hanım Cad. 50300 Nevşehir, TURKIYE
Tel:+90 384 2281000 Fax:+90 384 2281039
**e-mail**: sbedergi@nevsehir.edu.tr

**Baskı:** SİMTEL OFSET MATBAACILIK
Basın Yayın Teks.Mob.San.ve Tic.Ltd.Şti.
Tel: +90 384 2133866 Fax: +90 384 2129883
Karasoku Mah.Meydan Sk.No.3 NEVŞEHİR

**ISSN: 2146-782X**

# NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
# NEVŞEHIR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

**Sahibi (Owner)**
Nevşehir Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Filiz KILIÇ (Rektör/Rector)

**Editör (Editor-in-Chief)**
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER

**Editör Yardımcısı (Associate Editor)**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet TANÇ

**Danışma Kurulu (Editorial Board)**

Prof. Dr. H. Bahadır AKIN *(University of Aksaray, Türkiye)*
Prof. Dr. Celil ÇAKICI *(University of Mersin, Türkiye)*
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN *(University of Selçuk, Türkiye)*
Prof. Dr. Emir ERDEN *(University of Nevşehir, Türkiye)*
Prof. Dr. Muhsin HALİS *(University of Manas, Kyrgyzstan)*
Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU *(University of İnönü, Türkiye)*
Prof. Dr. Nimet KARATAŞ *(University of Nevşehir, Türkiye)*
Prof. Dr. Orhan KOCAGÖZ *(FOM University of Applied Sciences, Germany)*
Prof. Dr. Salih KUŞLUVAN *(University of Istanbul Medeniyet, Türkiye)*
Prof. Dr. Doğan N. LEBLEBİCİ *(University of Hacettepe, Türkiye)*
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM *(University of Marmara, Türkiye)*
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ *(The University of Central Florida, USA)*
Prof. Dr. Mahmut ÖZDEVECİOĞLU *(University of Erciyes, Türkiye)*
Prof. Dr. Çetin PEKACAR *(University of Nevşehir, Türkiye)*
Prof. Dr. Erol SEYFELİ *(University of Nevşehir, Türkiye)*
Prof. Dr. Korkut TUNA *(University of İstanbul, Türkiye)*
Prof. Dr. Mustafa TÜMER *(Eastern Mediterranean University, Cyprus)*
Doç. Dr. Gül Gültekin DEMİR *(University of Ege, Türkiye)*
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM *(University of Erzincan, Türkiye)*
Dr. Daba Brata Narayan CHOWDHURY *(University of Plymouth, UK)*

**ISSN: 2146-782X**

**Bölüm Editörleri (Section Editors)**

| | |
|---|---|
| Doç. Dr. Sedat BAYRAKAL | Sanat Tarihi *(Art History)* |
| Doç. Dr. Zeynep KUŞLUVAN | Turizm *(Tourism)* |
| Dr. Günil Ö. AYAYDIN CEBE | Edebiyat *(Literature)* |
| Dr. Ahmet OĞUZ | Tarih *(History)* |
| Dr. Osman DOĞANAY | Arkeoloji *(Archaeology)* |
| Dr. Hasan YAVUZER | Sosyoloji *(Sociology)* |
| Dr. Özden TAŞĞIN | Eğitim Bilimleri *(Educational Sciences)* |
| Dr. Fatih BAŞBUĞ | Güzel Sanatlar *(Fine Arts)* |
| Dr. Ahmet TANÇ | İşletme *(Business Administration)* |
| Dr. İlhan GÜLLÜ | Uluslararası İlişkiler *(International Relations)* |
| Dr. Leyla KAHRAMAN | Kamu Yönetimi *(Public Administration)* |
| Dr. Ersan ERSOY | Bankacılık-Finans *(Banking-Finance)* |
| Dr. Serap ÇOBAN | İktisat *(Economics)* |

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü (Managing Editor)**
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER

**Sekreterya (Secretariat)**
Habip İDİZ

**Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.**

**Nevşehir University Journal of Social Sciences is published twice a year and is an international peer-reviewed journal.**

**ISSN: 2146-782X**

## Bu Sayının Hakem Listesi (List of Reviewers for Vol. 1)

The Editors wish to thank the following reviewers for their anonymous evaluations of papers on which decisions were made from 1 July 2011 through 30 September 2011.

Prof. Dr. Mehmet AÇA *(Balıkesir Üniversitesi)*
Prof. Dr. Ahmet ATAN *(Yıldız Teknik Üniversitesi)*
Prof. Dr. Kadriye BULDUKOĞLU *(Akdeniz Üniversitesi)*
Prof. Dr. E. Ümit SEVİĞ *(Erciyes Üniversitesi)*
Prof. Dr. Adnan TEPECİK *(Başkent Üniversitesi)*
Prof. Dr. Candan TERWIEL *(Hacettepe Üniversitesi)*
Prof. Dr. Mehmet TUNÇEL *(Nevşehir Üniversitesi)*
Doç. Dr. Köksal ALVER *(Selçuk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Şebnem ASLAN *(Selçuk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Alper ASLAN *(Nevşehir Üniversitesi)*
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN *(Pamukkale Üniversitesi)*
Doç. Dr. Ahmet AY *(Selçuk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Meral BAYAT *(Erciyes Üniversitesi)*
Doç. Dr. Aykut BEDÜK *(Selçuk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Kenan DAĞCI *(Yalova Üniversitesi)*
Doç. Dr. Koray DEĞİRMENCİ *(Erciyes Üniversitesi)*
Doç. Dr. Yavuz DEMİREL *(Aksaray Üniversitesi)*
Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ *(Erciyes Üniversitesi)*
Doç. Dr. Cemile ÇELİK *(Mersin Üniversitesi)*
Doç. Dr. Rıfat İRAZ *(Selçuk Üniversitesi)*
Doç. Dr. Himmet KARADAL *(Aksaray Üniversitesi)*
Doç. Dr. Ferit KULA *(Erciyes Üniversitesi)*
Doç. Dr. Vusale MUSALI *(Bakü Devlet Üniversitesi)*
Doç. Dr. Coşkun TOPAL *(Karadeniz Teknik Üniversitesi)*
Doç. Dr. Gül TUNÇEL *(Gazi Üniversitesi)*
Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ *(Karadeniz Teknik Üniversitesi)*
Doç. Dr. Ramazan YELKEN *(Selçuk Üniversitesi)*
Dr. Sinan AKILLI *(Aksaray Üniversitesi)*
Dr. Mahmut AKIN *(Selçuk Üniversitesi)*
Dr. Meryem AYAN *(Pamukkale Üniversitesi)*
Dr. Parvana BAYRAM *(Nevşehir Üniversitesi)*
Dr. Ömer BAYRAM *(Nevşehir Üniversitesi)*
Dr. Celal GÜLŞEN *(Nevşehir Üniversitesi)*
Dr. Adem ÖGER *(Nevşehir Üniversitesi)*
Dr. Kürşat ÖNCÜL *(Kafkas Üniversitesi)*
Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL *(Gazi Üniversitesi)*
Dr. Özgür SARI *(Selçuk Üniversitesi)*
Dr. Engin SELÇUK *(İstanbul Üniversitesi)*
Dr. Serkan SUNAY *(Ankara Üniversitesi)*
Dr. Can Tansel TUĞCU *(Nevşehir Üniversitesi)*
Dr. Dilek TÜRKYILMAZ *(Gazi Üniversitesi)*
Dr. Mehmet Fatih USLU *(İstanbul Şehir Üniversitesi)*
Dr. Hulusi YILMAZ *(Nevşehir Üniversitesi)*

**ISSN: 2146-782X**

# İÇİNDEKİLER (CONTENTS)


| | Sayfa/ Page |
|---|---|
| Eğitim Örgütlerinde Lider Davranış Biçimleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki (Nevşehir İli Örneği)<br>*Niyazi CAN ve Selda ÖZER* | 1 |
| Üniversite Öğrencilerinin Ruhsal Durumlarının Belirlenmesi<br>*Simla ADAGİDE DEMİREL, Rabiye EĞLENCE ve Ercan KAÇMAZ* | 18 |
| Kazak Türklerinin Muñlık-Zarlık Destanında "Altın"<br>*Derya ÖZCAN* | 30 |
| Uygur Sahasında Yetişmiş Bir Divan Şairi: Abdurehim Nizarî<br>*Adem ÖGER ve Kadri YILMAZ* | 39 |
| A New Historicist Approach to Harold Pinter's One for The Road<br>*Ercan KAÇMAZ* | 51 |
| Mirza Elekber Sabir'in Klasik Tarzda Yazdığı Şiirler<br>*Ömer BAYRAM* | 67 |
| Azerbaycan Masallarında Formeller ve Formel Unsurlar<br>*Mehmet Ali YOLCU* | 75 |
| Yavuz Bülent Bâkiler'in Küllenmeyen Azerbaycan Sevdası<br>*Parvana BAYRAM* | 89 |
| Does General Strain Theory Account for Youth Deviance in Turkey?<br>*Özden ÖZBAY* | 107 |
| Anadolu Kentlerine Göç: Konya Örneği<br>*Ahmet KOYUNCU* | 130 |
| Self-Determinasyon Hakkı ve Filistin Devleti Bağlamında Filistin Sorunu<br>*Kerem BATIR ve İlhan ARAS* | 146 |
| Konaklama İşletmelerinde Örgüt İçi Faktörlerin Yenilik ve Yaratıcılık Performansına Etkisi<br>*Asuman AKDOĞAN ve Emine KALE* | 165 |
| Girişimciliğe Ekolojik Yaklaşım: Eko-Girişimcilik Teorik Çerçeve<br>*Fatma İNCE BALCI* | 187 |
| Türkiye'de Su Gücü ve Küçük Hidroelektrik Santraller<br>*Tekiner KAYA* | 207 |
| Bilgisayarlı Nümerik Kontrol (CNC) Robotların Seramik ve Grafik Eğitimi'nde Tasarım Aracı Olarak Kullanımı<br>*Betül AYTEPE* | 239 |
| Afyonkarahisar Zafer Müzesi<br>*Kasım İNCE* | 254 |
| Kitap Tanıtımları | 268 |

*M. A. Yolcu / NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1 (2011) 75-88*
*M. A. Yolcu / Nevsehir University Journal of Social Sciences 1 (2011) 75-88*

# AZERBAYCAN MASALLARINDA FORMELLER VE FORMEL UNSURLAR

Dr. Mehmet Ali YOLCU
MEB, Türkçe Öğretmeni
mehmetaliyolcu@gmail.com

**ÖZET**

Formeller, masalın içinde dinleyenleri şaşırtmak, eğlendirmek ve onların ilgisini masala yoğunlaştırmak amacıyla kullanılan birtakım kalıp sözlere verilen addır. Masalın başında, ortasında ve sonunda yer alan bu kalıp sözler, ses ve sözcük benzerliklerinden oluşturulmuştur ve anlam bakımından tutarsızlık taşımaktadır. Masallardaki formeller, diğer halk edebiyatı türlerindeki kalıp ifadelere nazaran daha belirgindir.

Halk bilimi araştırmacıları, masallarda formellerin kullanılmasıyla masal icrası arasında ilgi kurmuşlardır. Masal formelleri, masal anlatma geleneği hakkında önemli bilgiler taşır. Aynı zamanda, bu formellerde kullanılan iç kafiyeler, bazı mizahi unsurlar ve söz oyunlarının varlığı, bunların sıralanış düzenleri, bu ifadelerin işlevleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Formeller ve formel unsurların aktarımında, masal anlatıcısının yetiştiği gelenek özellikleri ile kendi üslubunu anlatmaya katması, masal metninin yapısında ve üslubunda önemli değişikliklere neden olmaktadır. Diğer yandan, anlatıcı ve dinleyici arasındaki etkileşim ve dinleyici kitlesinin tutumu—şaşkınlık, heyecan, aşırı duygulanma, kızgınlık gibi tepkileri—masallarda formellerin ve formel unsurların kullanım alanını belirler.

Bu çalışmada Azerbaycan masallarındaki formellerin ve formel unsurların kullanılışı incelenmiştir. Masal formellerinin ve masallardaki formel unsurların zayıflayıp zayıflamadığı tespit edilmeye çalışılmış, kullanılan formellerden hareketle, Azerbaycan masal anlatma geleneği değerlendirilmiştir.

**Anahtar Sözcükler:** Masalcı, Kalıp Sözler, Türk Halk Edebiyatı.

# FORMAL EXPRESSIONS AND FORMAL ELEMENTS IN AZERBAIJAN FOLK TALES

**ABSTRACT**

Formals are the stereotyped phrases that are used to surprise, entertain and maneuver the audience's interest towards the folk tale. These phrases can be used in the beginning, the middle and the final part of the tale. They are generated from vocal and verbal similarities and have inconsistency in terms of meaning. Formals in folk tales are more easily distinguished than the stereotyped phrases in other folk literature genre.

Folklorists make connections between the use of formal expressions and the performing of the folk tale. Formals reveal important information about the custom

of telling a tale. Furthermore, the inner rhymes in these formals, lining up styles, humorous elements and the existence of verbal games give important clues about the function of these expression. In the transferring of formals and formal elements, the features of the tradition that the narrators were born into and their own contributions to the narration cause important differences in the form and style of the text. On the other hand, the interaction between the narrator and the listeners and the attitude of the audience—perplexity, anxiety and excessive sensitivity, anger based reactions—determine the usage of formals and formal elements in tale.

In this study, the usage of formals and formal elements in Azerbaijan folk tales is analyzed. It is aimed at tracing whether the formals and formal elements of the tales are weakened or not. Setting off from the usage of formals, the Azerbaijan tradition of telling tales is discussed.

**Keywords:** Tale-Teller, Formal Words, Turkish Folk Literature.

## 1. GİRİŞ

Folklor ürününü yaşatmanın o ürünü yaratmak kadar önemli olduğu gerçeğinden hareketle, zamanla değişikliğe uğrayabilen ürünün çekirdek yapısı, "formel" veya "kalıp ifade" olarak adlandırılan unsurlarla beslenerek varlığını koruyabildiği düşünülmektedir. Dolayısıyla, bir sözlü kültür ürününün içinde bulunan kalıp ifadelerin aynı zamanda o ürünün iskeletini de etkilemesi muhtemeldir.

M. Richard Dorson'un aktardığı bilgilere göre, Milman Parry ve Albert Bates Lord, bu "kalıp ifade"lerle ilgili olarak, anlatıcının belleğinde bazı kalıpların hazır olduğunu, deyim, atasözü, terim, tema, motif ögeleri gibi sözlü ürünü yaratmada kullanılan bu hazır kalıpların yaratıcının işini kolaylaştırdığını belirtir (Dorson, 1984: 45-46).

Parry ve Lord anlatıcının sözlü üslubunu oluşturan özellikler üzerinde durarak formüllerin epik şiirin söylenişindeki etkilerini araştırmışlardır (Çobanoğlu, 2005: 241-244). Lord, anlatılmak istenen temayı ifade etmeye yarayan ve aynı vezin içinde tekrarlanıp kullanılan bazı kalıp sözcüklerden söz ederek bunların icra anında ortaya çıkan formüller olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, bu formüllerin icra sırasında bir anlam kazanacağını, bunların fikri en iyi ifade edebilecek kalıplar olduğunu, hatta temanın, onu ifade eden bu kalıpların eklenmesiyle genişleyeceğini de savunmuştur (Yayın, 2010: 134; Çobanoğlu, 2005: 244-245).

James Johns'a göre, sözlü gelenekte en önemli şey, hazırlıksız söylemedir ve bu da hafıza ile ilgili bir durumdur. Yaratıcı, hafızasına güç kazandırmak, bir ifadeyi dizeye dökebilmek için birtakım kalıp söyleyişlerden yararlanır. Deyim, atasözü, vezin ve çeşitli ifade kalıplarının oluşturduğu bu söyleyişler etkin bir hâle gelir ve söyleyicinin işini kolaylaştırır (Dorson, 1984: 45-46).

Nitekim masallardaki kalıp ifadeler, halk hikâyelerinde olduğu gibi, diğer halk edebiyatı ürünlerindeki kalıp ifadelere nazaran daha belirgindir. Halk muhayyilesinde masallar, günlük yaşayışta ortaya çıkması mümkün görünmeyen olaylarla örgülüdür. Masal anlatıcısı, inandırıcı olmaktan uzak olan anlatısının olağanüstülük özelliğini ortaya koymak, dinleyicilerin masala dikkatini toplamasına yardımcı olmak için bazı kalıp ifadelere başvurmaktadır. Bu kalıp ifadeler, masalın başında, içinde ve sonunda olabilmektedir.

Masallardaki kalıp sözleri Saim Sakaoğlu "formel" olarak adlandırmıştır (Sakaoğlu, 2003: 56). İlhan Başgöz ise "arasöz" (İng. *digression*) (Başgöz, 1998: 99) terimini kullanmaktadır ki, bu daha ziyade konunun tamamen dışında kalan ve anlatıcının masala dışarıdan müdahale ettiği ifadeler için geçerlidir. Pertev Naili Boratav ise daha edebî olan kalıp ifadeleri "masal tekerlemesi", bu ifadeler dışında kalan sözleri ise "kalıp sözler" olarak terimleştirmiştir (Boratav, 2003: 96). Boratav'a göre "masal tekerlemesi", "masalın başında, ortasında, uygun yerlerde ve sonunda söylenen, yerine göre uzunca ya da çok kısa (kimi kez birkaç kelimelik) kalıplaşmış birtakım sözlere verilen addır" (96). Biz bu çalışmada kalıp ifadeler için "formel" adlandırmasını tercih edeceğiz.

Ali Duymaz'a göre, tekerlemeler, masal anlatıcısının bilincinden ve belleğinden belirli bir sıra ile anlamsal bir bütünlükle akan düşüncelerin yan yana getirilmesiyle oluşturulan bir yapıya sahiptir. Masalın başında, ortasında veya sonunda yer alan masal başı tekerlemeleri "en inanılmaz yalanlarla örgülü" hayali ve abartılı anlatımların yer aldığı bölümdür. Aslında masalla ilgisi olmayan bu bölümdeki tekerlemenin işlevi sadece dinleyicinin ilgisini çekmek ve onu masalın gizemli dünyasına hazırlamak, masalın heyecanla ve dikkatle dinlenmesini sağlamaktır. "Masal başında yer alan tekerlemeler, masalın muhtevasına inanılmaması için uyarı anlamında söylenirken, anlatılanların gerçek değil, eğlendirmek ve ibret dersi vermek için uydurulmuş şeyler olduğunu ifade eden 'giriş klişeleri' niteliği taşırlar" (Duymaz, 2002: 66). Sakaoğlu ise formelleri şu şekilde değerlendirir:

> Masalın bünyesinde muayyen vazifelere ve muayyen bir şekle sahip olan kalıplaşmış ifadelere formel denilmektedir. Bunlar masalın bünyesinden ayrılmayacak kadar onun malı olan ifadelerdir. Anlatıcı için bir yardımcı olduğu kadar ustalığını göstermesi bakımından da bir ölçüdür. Usta anlatıcılar, dağarcıklarında bulunan bu formelleri en uygun yerlerine serperek değerlerini ortaya koyarlar. Ayrıca sıkıştığı veya herhangi bir yeri hatırlayamadığında da bunlara başvurarak durumu idare edebilir. (Sakaoğlu, 2002: 250).

Hayvan masallarındaki formeller üzerine bir çalışma yapan Ali Berat Alptekin'e göre formeller, anlatıcı ile dinleyici arasındaki iletişimi sağlamaktadır. Kısacası, anlatıcı ve dinleyici kesimine haz veren bu kalıp ifadelerdir. Ayrıca bu ifadeler anlatıcının ustalığını da göstermektedir (Alptekin, 2000: 159).

Türk Dünyasında çeşitli adlarla ifade edilen masal türü için Azerbaycan Türkleri "nağıl" sözcüğünü kullanmaktadırlar (Açа ve Ercan, 2004: 124). Duymaz, Efendiyev'den aktardığı bilgilere göre, Azerbaycan'da "nağıl" denen masallarda mukaddimede yer alan giriş tekerlemelerinin "pişrov" terimiyle karşılandığını, nağılların asıl muhtevasıyla ilgili olmayan bu tekerlemelerin mümkün oldukça ilgi çekici ve tesirli sözlerle kurulduğunu ve bu sözlerin genellikle birbiriyle konu bakımından bütünlük arz etmediğini belirtmiştir (Duymaz, 2002: 262).

Azerbaycanlı araştırmacı Samir Kazımoğlu, "desant cümle" olarak adlandırdığı bu formel sözlerin ilk önce şifahi halk edebiyatında kullanıldığını ve sonraları folklorun tüm türlerine sirayet ettiğini belirtmiştir. Kazımoğlu'na göre, "desant cümle"lerin ilk kullanım noktası masallardır ve masallarda bu cümlelerin çeşitli şekillerine rastlanabilir (Kazımoğlu, 1996: 35).

Azerbaycan masallarındaki kalıp sözler üzerine bir çalışma yapan Şahin Köktürk'e göre, "Azerbaycan masallarında anlatımı zenginleştiren, renklendiren çeşitli sözler ve kelime grupları mevcuttur. Bunlardan biri kalıp sözlerdir ki bunlara 'formel ifadeler' denilmektedir" (Köktürk, 1997: 89). Köktürk bu kalıp ifadeleri iki grupta ele almıştır: a) Atasözü ve deyim gibi mecazi anlam taşımayan, ancak bir anlatıda herhangi bir durumu anlatmak için yeri geldiğinde müracaat edilen hazır söz birimleri. b) Deyimlere benzeyen ancak mecazi anlam taşımayan anlam yoğunluğu bulunan kelime grupları (Köktürk, 1997: 89).

## 2. ARAŞTIRMA METNİ

Bu çalışmada, Tehgigat Birliği'nin hazırladığı Azerbaycan masallarının bir kısmını içeren iki ciltlik *Azerbaycan Nağılları* adlı eserin birinci cildini oluşturan 26 Azerbaycan masalı incelenmiştir: "Məlik Məmməd", "Kürd Hüseyn Nağılı", "Şahzadə və Məleykə Xatun", "Vəfalı At", "Zihəm Şahın Nağılı", "Şah Abbas ve Üç Bacı", "Məlik Cümşüdün Nağılı", "Səmədin Nağılı", "Nəsir ve Nəsdərənin Nağılı", "İncilər Saçır, Güllər Açır", "Bulud", "Gülağanın Nağılı", "Reyhan Xanımın Nağılı", "İki Qardaş", "Məhəmməd və Münəvvər", "Anaqız ve Gülnaz", "Təpəgöz", "İskəndərin Qaranlıq Dünyaya Getməsi", "Ovçu Məhəmməd", "Fərsiz Oğul", "Tüklücə", "Yaxşılıq", "Sehrli Sünbül", "Bacılar", "İbrahimin Nağılı", "Tumar Pəhləvan" (Tehgigat Birliği, 2003).

İncelemede "giriş (başlangıç)", "bağlayıcı" ve "bitiş formelleri" ele alınmıştır. Her defasında dipnot kullanılmadan, örneklerin yanına sayfa numarası verilmiştir. Formeller sınıflandırılırken Sakaoğlu'nun yapmış olduğu sınıflandırma esas alınmakla birlikte, bu sınıflandırmaya bazı eklemeler yapılmıştır.

## 3. BULGULAR VE YORUMLAR

Masalın başında, ortasında ve sonunda yer alan formeller, ses ve sözcük benzerliklerinden oluşturulmuştur ve anlam bakımından tutarsızlık taşımaktadır. Masallardaki formeller, diğer halk edebiyatı türlerindeki kalıp ifadelere nazaran daha belirgindir.

Masal formelleri, masal anlatma geleneği hakkında önemli bilgiler taşır. Aynı zamanda, bu formellerde kullanılan iç kafiyeler, bazı mizahi unsurlar ve söz oyunlarının varlığı, bunların sıralanış düzenleri, bu ifadelerin işlevleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Formeller ve formel unsurların aktarımında, masal anlatıcısının yetiştiği gelenek özellikleri ile kendi üslubunu anlatmaya katması, masal metninin yapısında ve üslubunda önemli değişikliklere neden olmaktadır. Diğer yandan, anlatıcı ve dinleyici arasındaki etkileşim ve dinleyici kitlesinin tutumu—şaşkınlık, heyecan, aşırı duygulanma, kızgınlık gibi tepkileri—masallarda formellerin ve formel unsurların kullanım alanını belirler.

### *3. 1. Başlangıç Formelleri*

Mehmet Özçelik'e göre, başlangıç formelleri masala bir ön hazırlıktır. "Masalcının ve dinleyicinin isteklerine, ama masalcının ustalığına göre uzun ve kısa şekilleriyle masal başlamadan söylenir" (Özçelik, 1996: 41). Sakaoğlu, başlangıç formelleriyle ilgili olarak, "Çeşitli uzunlukta bulunmakla birlikte günümüz anlatıcıları kısa olanlarını tercih etmektedir" der (Sakaoğlu, 2003: 58). Boratav'a göre ise "Başlangıç formellerinin bir uyarma edasıyla masalın gerçek değil de eğlendirmek ve ibret dersi vermek için uydurulmuş şeyler olduğunu, olayların, uydurma da olsa, çok eskiden geçmiş kabul edilmesi gerektiğini belirtmek gibi bazı görevleri vardır" (Boratav, 2003: 96). Başlangıç formelleri, aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

#### *3. 1. 1. Sade Başlangıç (Giriş) Formelleri*

Bu formeller, genellikle "bir varmış, bir yokmuş, bir … varmış" şeklinde başlayan ve tekerlemesi olmayan giriş formelleridir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu formellerin söylenişi, olayların hayal ürünü olduğunu vurgulamak amacını taşır.

#### *3. 1. 1. 1. "Bir Varmış"lı Başlangıç Formelleri*

İncelenen masallardan dokuz tanesinin giriş formeli bu şekildedir. Azerbaycan masallarında, "duyulan geçmiş zaman eki"nin yanında "görülen geçmiş zaman eki" kullanılması, Türkiye Türklerine ait masallarda pek rastlanılmayan bir durumdur: "Biri varmış, biri yoxmuş, bir […] varmış" (4); "Biri vardı, biri yoxdu, bir […] vardı" (108, 205); Biri var idi, biri yox idi, bir […] var idi" (120, 155, 170, 180, 324, 335).

#### *3. 1. 1. 2. "Bir Varmış"lı ve Eski Zamanı İfade Eden Başlangıç Formelleri*

Bazı masallarda "bir varmış, bir yokmuş" formelinin yanında belirsiz bir geçmiş zamanı ifade eden sözcükler kullanılmaktadır: "Biri var idi, biri yox idi, qədimdə bir […] var idi" (39); "Biri var idi, biri yox idi. Keçmiş zamanlarda […] var idi" (188, 240); "əyyami-qədimdə biri varıdı, biri yoxudu, bir […] varıdı" (288).

#### *3. 1. 1. 3. Başkasından Aktarıldığını Vurgulayan Başlangıç Formelleri*

Bu tip formellerde, masal anlatıcısı, masalı başkasından duyduğunu vurgular. Dikkati çeken bir başka nokta ise, bu tip giriş formeli kullanılan masalların sonunda "teminat formeli"nin bulunmamasıdır: "Belə rəvayət edirlər ki, qədim əyyamda […] varmış" (18); "Belə rəvayət ediblər ki, keçmiş zamanlarda […] var imiş" (314); "Biri var idi, biri yox idi. Belə nağıl eləyirler ki, […] var idi" (345).

#### *3. 1. 1. 4. Belirsiz Bir Eski Zamanı İfade Eden Başlangıç Formelleri*

Bazı masallarda "bir varmış, bir yokmuş" formeli kullanılmadan sadece olayların belirsiz bir geçmiş zamanda olduğunu ifade eden formeller kullanılmıştır: "Keçmiş zamanlarda bir […] var idi" (58, 266); "Günlərin bir günü" (86, 213); "Keçmiş zamanlarda […] vardı" (96); "Günlərin birinde" (252); "Qədim zamanlarda […] var idi. Günlərin bir günü […]" (260).

### *3. 1. 2. Tekerlemeli Başlangıç Formelleri*

Sakaoğlu, bu formelleri, "sade başlangıç (giriş) formellerinin sonuna 'tekerleme' adını verdiğimiz, bazılarında bir olayın anlatıldığı, genellikle yalanlama ağırlıklı iç kafiyeli cümlelerin eklenmesiyle kurulan formellerdir" şeklinde tanımlar (Sakaoğlu, 2003: 59). İncelenen masallardan sadece "Yaxşılıq" adlı masalın başlangıcında bu tip formellere rastlanmıştır:

"Yaxşılığa yaxşılıq her kişinin işidi, yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidi, gəlin sizə kimdən deyim, somi-salamından deyim, abi-aldan qıssa tuman, qəmsə corabından deyim, biri var idi, biri yox idi, bir […] var idi" (299).

### *3. 2. Bağlayış (Geçiş) Formelleri*

Masallarda olay örgüsünün akışını sağlamak, bir olaydan diğerine geçmek için kullanılan formellerdir. Bağlayış formelleri şu şekilde sınıflandırılabilir:

#### *3. 2. 1. Masaldaki Olayın Geçtiği Yeri veya Kahramanı Değiştirmek İçin Kullanılan Bağlayış Formelleri*

Bu formellerde kişiyi ya da olayı değiştirmek için ya soru cümlesiyle ya da düz cümleyle anlatım sağlanır: "Sizə kimdən xəbər verim, Kürd Hüseynden" (20); "İndi size xəbər verim, Hüseynin atını, libasını, əsləhələrini aparan oğrulardan" (33); "İndi sizə xəbəri Təpəgözdən verim" (242); "Bu qız kim olsun? Periler padşahının qızı" (291).

#### *3. 2. 2. Dinleyicinin Dikkatini Artırmak İçin Söylenen Bağlayış Formelleri*

Masalın akışı içinde beklenilmeyen bir olayı birdenbire ortaya atmak veya dinleyicilerin beklediklerinin tersine bir olayı gündeme getirmek şeklinde görülür: "Sübhə yaxın gördü bir gurultu, bir nərilti gəlir ki, ta nə təhər!.. (5); "Bir də nə görsün…" (219); "Çoban gördü ki, qoyunun içində təzə anadan olmuş bir uşaq var, uşağın təpəsinde bircə gözü var" (240); "Səhər xanım yerindən qalxdı, baxdı ki, üzlərinə ləkə düşüb, onun üzündən öpübler" (293).

#### *3. 2. 3. Uzun Zamanı Kısaca İfade Etmek İçin Kullanılan Bağlayış Formelleri*

Masal içinde bazı olaylar geniş bir zaman dilimine yayıldığından, anlatıcı, dinleyicileri sıkmamak için bu süreyi bazı kalıp sözlerle kısaltır. Metinlerimizde az rastlanan formellerdendir: "Bəli, nağıl dili yügrək olar, ay dolandı, il keçdi" (266).

#### *3. 2. 4. Masal Ortasında Geçişi Sağlayan Tekerleme Halindeki Formeller*

Bu tür formeller, masalın ortasında bulunan tekerlemelerdir. Genelde "Az gittik, uz gittik" kalıbı gibi bir hareketin tasvirinde kullanılır: "Az getdi, üz getdi, dərə təpə düz getdi" (7); "Az gedip, çox girləndi, bir mənzil başına

düşdü" (260); "Gethaget, dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi, badeyi-sərsər kimi, gedip üç yol ayrıcına çıxdılar. Baxdılar ki, bu yolun biri gedər-gələr, biri gedər-qalar, biri də gedər-gəlməz yoldu" (300); "Məlik Məhəmməd bərkitdi çarıxların dabanın, qırdı yerin amanın, gedip bir barıya çıxdı" (300); "Az getdilər, üz getdilər, dərə təpə düz getdilər" (305).

### *3. 3. Benzer Durumların Anlatımında Kullanılan Formeller*

Masallarda olay örgüsünün birbirleriyle olan yakınlıkları, aynı durumlar karşısında benzer bir anlatımı beraberinde getirmiştir. Azerbaycan masallarında da benzer durumlar karşısında bazı kalıp ifadelere rastlanmaktadır. Bu tür formeller aşağıdaki biçimde örneklendirilebilir.

#### *3. 3. 1. Varlıkların Karşılıklı Konuşmaları*

Genellikle kalıp sorular ve cevaplar şeklinde ortaya çıkar: "Kimsən, hardan gəlib, hara gedirsən?" (196); "[…]em, […]dan gəlib, […]a gedirəm" (196); "Qadan alım, hardan gəlib, hara gedirsən?" (247).

#### *3. 3. 2. Bir Varlığın Tanımı ve Tasviri ile Bir Hareketin Yapılışını Anlatan Formeller*

Varlıkların ya da belirli olayların tasvirinde kullanılan formellerdir. Genellikle güzel kızlar, prensesler, sultanlar "ay"a veya "güneş"e benzetilir: "Elə bir oğlan oldu ki, baxan göz kəsmək istəmirdi, küçəyə çıxanda qız-gəlinin ağzı ayrık qalırdı" (40); "ay parçası kimi" (42); "Bu qız o qədər gözel idi ki, gün kimi işıq verirdi" (76); "Aya deyərdi sen çıxma, men çıxacağam" (108); "Belə ki, qara meyvə yeyib udanda boğazında görünürdü. Gün kimi işıq verirdi" (306).

#### *3. 3. 3. Masal Kahramanlarından Birinin Konuşması*

Sakaoğlu, bu ifadelerin bir durumun açıklanması, bir başka durumun sezilişi, bir kesinliğin ifadesi veya bir emrin bildirilmesi gibi farklı görevleri yerine getirdiğini belirtir (Sakaoğlu, 2003: 62). Bu tür formellerden incelenen masallarda şu örneklere rastlanılmıştır: "Ya lələ şələni basar, ya şələ lələni" (44); "Ömrün uzun olsun" (59).

#### *3. 3. 4. Bir Olayın Masalcı Tarafından Anlatılması*

Masal içinde, masaldaki olay örgüsünden farklı olarak masalcı dinleyicilere olayla bağlantılı şekilde iyi dileklerde bulunabilir, masal kahramanlarıyla ilgili kendi yorumunu ekleyebilir. İlhan Başgöz, böyle ifadeleri "arasöz" olarak adlandırmaktadır (Başgöz, 1998: 99). Buna örnek

olarak şu ifade gösterilebilir: "Axşam oldu, üstünüze çox xeyirli axşamlar açılsın" (55).

### *3. 4. Bitiş Formelleri*

Sakaoğlu'na göre, bir masalın sonuç kısmı, kahramanların kaderlerini tayin eden bölüm olarak tiyatrodaki perde kapanışına benzer şekilde, hafızalarda kalacak kısa bir tekerleme ile nihayet bulur. Masaldaki olayların çözüm bölümünden sonra, dinleyiciye masalın bittiğini bildirmek için kafiyeli kalıp ifadeler kullanılır. Bunlar bitiş formelleridir. Bu formeller, dinleyicinin dikkatine ve ilgisine göre uzun ya da kısa uzun ya da kısa tutulabilir (Sakaoğlu, 2002: 257). Ancak usta masal anlatıcıları uzun formeller kullanabilmektedir. Bitişte uzun formellerin azlığı sözlü kültürün zayıflığıyla ilgilidir.

#### *3. 4. 1. Çıplak Bitiş*

Şükrü Elçin, konuyla ilgili olarak, "Masalda gelişen olaylar aniden bitiriliverir. Masalın kahramanları; doğrulukları, çalışkanlıkları ve yiğitliklerinden ötürü mükâfatlandırılır, kötüler de uygun cezalara çarptırılırlar" der (Elçin, 2004: 369). Bu tip bitiş formellerinde "yiyip içmek" ifadesi çokça kullanılır.

##### *3. 4. 1. 1. "Yiyip İçmek" ve "Dünyadan Göçmek"le İlgili Bitiş Formelleri*

Bu kalıp aslında "mutlu bir şekilde yaşama"nın sanatlı söyleyişidir. "Dünyadan göçmek" deyimi Azerbaycan Türkçesinde "yerə keçmək" deyimiyle karşılanmıştır. Şu örnekler verilebilir: "Qırx gün, qırx gecə toy oldu. Onlar yedilər, yerə keçdilər. Siz də yeyin, dövrə keçin" (17); "Onlar yedi, içdi, yerə keçdi. Siz də yeyin, için, mətləb-muradınıza yetişin" (38); "Onlar yedilər, yerə keçdilər. Xeyirə rəhmət, şə'rə lə'nət" (75); "ədalətlə ölkəni idarə eləyib ömrünü başa verdi" (85); "Onlar yedilər, yerə keçdilər, siz də onlar kimi məddi muradınıza çatın, dövrə keçin" (107); "Onlar yedilər, içdilər, yerə keçdilər. Siz də yeyin, için, dövrə keçin" (154); "Onlar yeyib içib, yerə keçdilər. Siz də yeyin, dövrə keçin. Mərdimazara, xəine lə'nət deyin" (169); "yeddi gün, yeddi gecə toy elədi, onlar yedi, yerə keçdi, siz də yeyin, dövrə keçin" (179); "O, yedi, içdi, yerə keçdi. Siz də yeyin, için, dövrə keçin" (212); "Onlar öz yerlərinə çatanda toy elədilər, yedilər, içdilər, yerə keçdilər. Biz də yedik, içdik, dövrə keçdik" (334); "qırx gün, qırx gecə toy eləyib, şadlıq keçirdi. Onlar yedilər, yerə keçdilər. Siz də yeyin, için, dövrə keçin" (344).

### *3. 4. 1. 2. "Murada Ermek"le İlgili Bitiş Formelleri*

"Murada ermek" ifadesi masallardaki mutlu sonu anlatan bir başka formeldir. Bu formel, önceki bölümdeki iki örneğin (107, 38) yanı sıra şu cümlelerde tespit edilmiştir: "Qırx gün, qırx gecə toy elədilər, şadlıq keçirdilər. Bunlar muradlarına çatdılar. O gün olaydı siz də muradınıza çataydınız, biz də" (187); "Onlar murad hasil eləyib, siz də mətləbinizə çatasınız ve nağılçını unutmayasınız"(239); "qırx gün, qırx gecə toy elədilər. Onlar muradlarına çatdılar, arzu edənlər də çatsınlar" (298); "qırx gün, qırx gecə toy elədi. Onlar yedilər, yerə keçdilər. Siz də yeyin, muradınıza çatın. Göydən üç alma düşdü: biri mənim, biri özümün, biri də nağıl deyənin. Siz sağ, men salamat" (313); "yeddi gün, yeddi gecə toy eləyib […] alıb murad hasil elədilər" (368).

### *3. 4. 1. 3. "Toy Etmek"le İlgili Bitiş Formelleri*

Türk kültüründe yiyip içmek, toy etmek, birliği, bütünlüğü, mutluluğu ifade eder. Masal kahramanı önüne çıkan engelleri aşmış ve mutlu sona ulaşmıştır. Mutlu son, büyük ölçüde sevdiği kişiyle arasındaki engellerin ortadan kalkması şeklinde ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle, masaldaki kaos, kozmosa dönüşür. Masal anlatıcısı da bunu kalıp ifadelerle anlatır (yiyip içmek, kırk gün kırk gece toy etmek vb.). Son iki formel türünde verilen bazı örneklerde görüldüğü gibi Azerbaycan masallarında da aynı formel bulunmaktadır (179, 313, 344, 368). Ayrıca, şu örnekler gösterilebilir: "[Ö]züne qırx gün, qırx gecə toy elədi. Onlar ömür sürüb dövran keçirdilər" (119); "qırx gün, qırx gecə toy elədi" (222); "Toy eləyib […] evləndirdi" (265); "toy edib verdilər Aliyə" (287).

### *3. 4. 1. 4. Mutlu Zaman Geçirmekle İlgili Bitiş Formelleri*

Mutlu zaman geçirmekle ilgili genellikle "şad yaşamak, dövran sürmek" gibi ifadeler kullanılmıştır. Önceki örneklere (119, 344) ek olarak şu cümleler bu sınıfa girer: "Onlar keflə-damaqla dövran sürüb ömür keçirdilər. Lə'nət pis adamın, xəinin zatına gəlsin" (57); "şad yaşayıb dövran keçirdilər" (204); "Kefi kök, damağı çağ ömür sürməyə, gün keçirməyə başladılar. Siz sağ, men salamat; siz yüz yaşayın men iki elli" (251); "Onlar şad-şalayan ömür sürüb, dövran keçirdilər" (323).

### *3. 4. 1. 5. Çeşitli Çıplak Bitişler*

Diğer sınıflardan farklı ve bir sınıf oluşturamayacak kadar seyrek kullanılan bitişlerdir. Şu örnekler bulunmaktadır: "Ev pusmaqdan əl çekdiler" (95); "İskəndər o saat əlini qəbrə çəkdi" (259).

### *3. 4. 2. Kişisel Bitiriş Formelleri*

Sakaoğlu, bu konuda şunları söylemektedir: "Çıplak bitiş formellerine ek yaparak anlatıcı, kendisini veya dinleyiciyi masalın kahramanları arasına sokar. Gökten elma düşmesi, anlatıcının masal ülkesinden gelmesi, dinleyiciler için iyi dileklerde bulunması, kötülere ceza tayini, kerevete çıkılması gibi özellikler burada yer alır" (Sakaoğlu, 2003: 65). Bu kalıp sözler için Başgöz'ün ortaya koyduğu "arasöz (İng. *digression*)" (Başgöz, 1998, 99) terimini kullanmak da mümkündür.

#### *3. 4. 2. 1. Gökten Elma Düşmesi*

Anlatıcı, şu örnekte olduğu gibi, ince bir zekâ oyunuyla kendisini üç farklı karakter gibi göstererek elmaların kendisine düştüğünü söyler: "[Q]ırx gün, qırx gecə toy elədi. Onlar yedilər, yerə keçdilər. Siz də yeyin, muradınıza çatın. Göydən üç alma düşdü: biri mənim, biri özümün, biri də nağıl deyənin. Siz sağ, men salamat" (313).

#### *3. 4. 2. 2. Olay Yerinden Gelmek (Teminat Formelleri)*

Anlatıcı, masalın inandırıcı olabilmesi için anlattığı olayların içinde bulunduğunu söyleyerek dinleyicilerin kahramanların mutluluğuna bir dereceye kadar ortak olmasını sağlar: "Onlar öz yerlərinə çatanda toy elədilər, yedilər, içdilər, yerə keçdilər. Biz də yedik, içdik, dövrə keçdik" (334).

#### *3. 4. 2. 3. Anlatıcının Dinleyicilere İyi Dileklerde Bulunması*

Anlatıcı, kahramanların yaşadığı mutlu sona gıpta eden dinleyicilere aynı şekilde bir mutlu sona ermeleri için iyi dileklerde bulunur. Bazen, bu iyi dilek temennilerine kendisini de ortak eder. Anlatıcı, şu örnekte görüldüğü gibi, aynı anlamı iki değişik şekilde ifade ederek ince bir nükte yapmaktadır: "Kefi kök, damağı çağ ömür sürməyə, gün keçirməyə başladılar. Siz sağ, men salamat; siz yüz yaşayın men iki elli" (251). (Ayrıca bkz. sayfa 38, 107, 187, 239'dan alınan önceki örnekler.)

#### *3. 4. 2. 4. Anlatıcının Kötülük Yapan İnsanlara Beddua Etmesi*

Masal anlatıcısı, bazı masalların bitiş formellerinde kötü karakterlere (bu karakterlerin masalın içinde olan karakterler olup olmadığı belli değildir) beddualarda bulunur: "Onlar keflə-damaqla dövran sürüb ömür keçirdilər. Lə'nət pis adamın, xəinin zatına gəlsin" (57); "Onlar yedilər, yerə keçdilər. Xeyirə rəhmət, şə'rə lə'nət" (75); "Onlar yeyib içib, yerə keçdilər. Siz də yeyin, dövrə keçin. Mərdimazara, xeine lə'nət deyin" (169).

### *3. 5. Çeşitli Formel Unsurlar*

Anlatıcı masalın çeşitli yerlerine sayı ve renk bildiren zaman ve yerle ilgili formelleri kullanarak anlatımını kuvvetlendirmeye çalışır. Masallardaki bu kalıp ifadeler, masalın olmazsa olmazlarındandır.

#### *3. 5. 1. Sayılar*

Türk masallarında üç, yedi, kırk sayıları formel sayılardır. Bazen bunlar belirsiz bir adedi karşılar. Azerbaycan masallarında, bu sayıların yanında dikkati çeken bir başka sayı da, bin sayısıdır: "üç div" (6); "yeddi il" (11); "yeddi gün" (179); "yeddi gecə" (179); "üç oğul" (299); "üç yol" (300); "qırx gün" (300); "min adam" (302); "üç min tümen qızıl" (309); "qırx adam" (312); "qırx kəniz" (317).

#### *3. 5. 2. Renkler*

Türk masallarında siyah (kara), beyaz (ak), kırmızı (al) renkleri bolca kullanılmıştır. Bazı durumlarda sarı rengin ön plana çıktığı da görülür, ama bu diğer renklere göre daha azdır: "[G]özünün ağı qarası bircə qızı var idi" (317); "ağ qoç, kara qoç" (10); "gara xəbər" (297); "al libas" (41).

#### *3. 5. 3. Zaman Formelleri*

Sayı formellerinde geçen formellerdir. Çoğunlukla "uzunca bir zamanı" anlatır (bkz. sayfa 11, 179, 300, 302 ve 313'ten örnekler).

#### *3. 5. 4. Yer Formelleri*

Masallarda olayların geçtiği yer genellikle belli değildir. Türk masallarının bazılarında Orta Doğu ve Asya ülkeleri ya da şehirleri geçer. İncelenen Azerbaycan masallarında da bazı Orta Doğu ve Asya bölgeleri, ülkeleri veya şehirlerinin adı bulunmaktadır: "Tebriz" (18); "Rum" (140); "Hindistan" (181); "İsfahan" (292); "Yəmən şəhəri" (299).

## 4. SONUÇ

Olağanüstü olaylara, doğaüstü varlıklara yer veren, çoğunlukla belirli olmayan bir zamanda ve yerde geçen, genellikle ağızdan ağza aktarılarak günümüze ulaşan bir halk edebiyatı türü olan masalın sözlü kültürden kaynaklanan belirli kalıp sözler oluşturduğu aşikârdır. Bu nedenle, Azerbaycan'da anlatılan masallarda da kalıp sözleri (formelleri) görmek mümkündür.

Masal formelleri masalın yaratım-aktarım ortamında anlatımı kolaylaştıran, akıcılığın merkezinde olan unsurlar olarak kabul edilmektedir. Burada tespit edilen formeller çeşitli sebeplerle azalmış olsa da, anlatıldığı ortamda metne canlılık kazandırmakta, anlatıcının kendi üslubunu yaratmasına büyük katkı sağlamaktadır. Masallarda kullanılan formeller ve formel ifadeler, yaratım-aktarım bağlamında dinleyici kitlesini konuya hazırlama işlevi üstlenmektedir. Masal anlatıcısının kullandığı formel ifadelerin kendisinin masalda geçen konuya bakış açısını yansıtır nitelikte olduğu görülmektedir. Ancak iyi dileklerde bulunma, kötü karakterlere yönelik beddua etme gibi formel ifadelerde toplumun ortak yargılarının egemenliği kendini hissettirmektedir.

Azerbaycan masallarındaki formeller çoğunlukla Türkiye Türklerinin masallarındaki formellere benzerlik göstermektedir. Ne var ki, giriş formellerinde "duyulan geçmiş zaman eki"nin yanında "görülen geçmiş zaman eki" kullanılması, Türkiye Türklerine ait masallarda pek rastlanılmayan bir durumdur.

Bu çalışmada, Azerbaycan masallarının formelleri ve formel unsurları ele alınarak bu açıdan Türk masalları içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelenen 26 Azerbaycan masalında bu formel unsurların bulunduğu tespit edilmekle beraber, kullanım sıklığına bakılarak zayıflamış olduğu görülmüştür. Örneğin, giriş formellerinde uzun tekerlemelerin yerini kısa tekerlemeler almış, bitiş formelleri de, giriş formelleri gibi kısalmıştır. Yalnızca bir masalın giriş formeli tekerlemeyle verilmiştir. Bazı masallarda giriş ve bitiş formeli kullanılmamıştır. Anlatıcının masalın içindeymiş gibi anlatılan, "teminat formelleri" olarak adlandırılan formeller, sadece bir yerde kullanılmıştır.

Masallarda formellerin azalması, masal anlatma geleneğinin zayıfladığını gösteren bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Zaman içerisinde usta masal anlatıcılarının azalması, yaratım-aktarım ortamlarının ortadan kalkması gibi etkenlerin masal metinlerini kısalttığı gibi, formelleri ve formel unsurları da zayıflattığı öne sürülebilir. Günlük hayatta kültür değişmesinin, sözlü kültürün etkisinin azalmasının Azerbaycan'daki masal anlatıcılarının formelleri ve formel unsurları daha az kullanması sonucunu doğurduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, yer, zaman, sayı gibi formel unsurların canlılığını koruduğu da gözlemlenebilir.

## KAYNAKÇA

Açа, M. ve Aktan, M. (2004). Anonim Halk Edebiyatı. M. Öcal Oğuz (Ed.), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (113-168). Ankara: Grafiker Yayınları.

Alptekin, A. B. (2000). Hayvan Masallarının Formel Yapısı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 157-185.

Başgöz, İ. (1998). Sözlü Anlatım Türlerinde Konudan Sapmalar (Digression). *Folklor / Edebiyat*, 14, 99-112.

Boratav, P. N. (2003). *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: K Kitaplığı Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dorson, M. R. (1984). *Günümüz Folklor Kuramları*. (Çev.) N. Ulutaş. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Duymaz, A. (2002). *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kazımoğlu, S. (1996). Azerbaycan Masallarında "Desant Cümle" Anlayışı. *III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri Kitabı* (35-39). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Köktürk, Ş. (1997). Azerbaycan Masallarında Kalıp Sözler ve Deyimler. *V. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri Kitabı* (89-94). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özçelik, M. (1996). Afyonkarahisar Masallarının Formel Yapısı. *III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri Kitabı* (39-58). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Sakaoğlu, S. (2003). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tehgigat Birliği. (2003). *Azərbaycan Nağılları*. Baku.

Yayın, N. (2010). Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Formel İfadeler ve Bunların Tip Yapısı. *Mukaddime*, 2, 131-157.